

Póczik Szilveszter

AZ ISZLÁM FORRADALOM

- Problémavázlat a politikai iszlám felemelkedésének és hatásainak megértéséhez -

Nemzetközi rendszer, terrorizmus, totalitarizmus

A *nemzetközi terrorizmus* fogalma társadalomtudományos értelemben nem definiálható, *üres fogalom*, amely tartalmi és formai összetevőiket tekintve merőben eltérő csoportok, mozgalmak, politikai entitások és nemzetközi jogi szubjektumok formális békehelyzetben polgári vagy katonai célpontok elleni jogszerűtlen, konspiratív, de az alkalmazók által indokoltnak tekintett irreguláris fegyveres tevékenységét öleli fel. A terrorizmus a fennálló nemzetközi politikai rendszerben nem különös és átmeneti jelenség, hanem rendszer-specifikum, a globalizált világ egyenlőtlen nemzetközi gazdasági, politikai, szociális, kulturális rendszerében, és ezek alrendszerében szükségszerűen jön létre: e rendszerek egyes gyengébb résztvevői valóságos társadalmi problémákra megoldást keresve, terrort alkalmaznak, vagy ezzel fenyegetnek a domináns szereplőkkel szemben. A terrorizmus leküzdésére a jelenleg alkalmazott köz- és nemzetbiztonsági eszközök csak korlátozottan alkalmasak. A prevenció elsődleges eszközszerete nem katonai vagy rendészeti, hanem a hatalmi, tehát a kulturális, politikai és gazdasági jogosítványok és esélyek mainál egyenletesebb leosztásában rejlik a helyi, regionális, és nemzetközi szinteken.¹

A 19. század kezdete óta jelentkeznek, különösen a világrendszer fél-perifériáin és perifériáin, átfogó világmagyarázatra épülő *totalitárius* mozgalmak és politikai rendszerek, amelyek a politikai, gazdasági és szociális realitás konszenzusos-kooperatív átalakításának lehetőségét elvetik, a nemzetközi alá- és fölérendeltségi viszonyok erőszakos megváltoztatására törekuszenek. A radikális bal- és jobboldal ideológiáit filozófiáik és társadalmi céljaik különbségei ellenére összefűzi, hogy egy isteni vagy természeti meghatározottságú ideális társadalom elérését tűzik ki célul, amelynek erőszakos megteremtésére, tekintélyelvű vezetésére, az érdekek kiegyensúlyozására a kiválasztottak szűk köre hivatott. Nem hagyományos politikai ideológiák ezek, inkább totális utópiák, a lét teljességére reflektálnak, valóságos és teljes életvilágot teremtenek. Az iszlám fundamentalizmuson nyugvó politika, amely a modernitással és globalizációval szemben nyújt átfogó világnézetet, *a totalitarizmus harmadik nagy hullámának* tekinthető. A harcoló, politikai, integrista iszlám vagy iszlámizmus fogalmaival leírt jelenséget a politikai és tudományos korrektség követelményeit figyelembe véve legcélszerűbb *iszlám forradalomnak* nevezni.

Biztosak lehetünk benne, hogy a politikai iszlám a következő nemzedékek életében meghatározó nemzetközi tényező lesz, kevésbé lehetünk azonban bizonyosak a politikai iszlám múltját illetően. Egyes teoretikusok a politikai iszlám felemelkedésének döntő mozzanatát az 1979-es iráni fordulatban látják, amely létrehozta a modern világ első teokratikus iszlám köztársasági államát.² Ez azonban legfeljebb határhő, amely a politikai iszlám világjelentőségüvé válását jelezte. Legfontosabb üzenete az volt, hogy a Nyugat által támogatott kormányzatok nem csak Latin-Amerikában, hanem az iszlám világban is legyőzhetőek, a politikai iszlám sikeres modernizációs alternatíva lehet. A korábban mérsékelt iszlám csoportok ekkor radikalizálódtak illetve tettek szert jelentős társadalmi befolyásra. Ekkor jött létre a Hezbollah Libanonban, a Hamasz Palesztinában, a FIS Algériában, a Táliban Afganisztánban, a NIF Szudánban. A totalitarizmusok egymással kölcsönhatásban 1900 és 1950 között váltak kiforrott ideológiákká, illetve politikai

rendszerekké, ezért kézenfekvő a politikai iszlám kialakulásának kezdeteit is ebben az időszakban kell keresni.

Az alapító atyák

A gyarmatosítás és a korai modernitás időszakában ugyanaz az eszme nagyjából azonos időben a moszlim világ távol eső helyein több forrásból tör elő. A politikai iszlám első jelentős szervezetét, a Moszlim Testvériséget 1928-ban alapította a gyarmati rendszer felszámolásáért harcba szálló Hassan Al-Banna (1906-1949). Bár Al-Banna a politikai iszlám ősforrásaként ismert, idősebb kortársak, illetve egy vagy két generációval korábbi gondolkodók - Muhammad Iqbal, Dzsamál-ud-Dín al-Afgháni, Muhammad Abduh, Sayyid Ahmad Khan, - eszméiből merített. Elődei már az 1860-as években kibontották az iszlám újrakezdés zászlaját. A politikai iszlám legkorábbi rétegét a 18. századi reformmozgalmakban ismerhetjük fel. A legismertebb az alapító Mohamed Ibn Abdul Vahháb után vahabitának nevezett mozgalom, amely a nem iszlám eredetű jogszokások és hagyományok elvetését, a Korán tiszta szellemét követő puritán életmódot hirdette. Befolyását a Szaúd dinasztiaival való politikai szövetsége alapozta meg. Az elődök utáni kutatást tovább folytathatnánk, hiszen az iszlám kezdeteitől jelen vannak tradicionalista mozgalmak, ezek azonban témánk szempontjából csak áttételesen jelentősek.³

A politikai iszlám eszmei vezetői nem vagy csak kisebb részben hittudósok, hanem többnyire világi teoretikusok. Eredeti tradicionalizmusuk fokozatosan radikális reformizmusba fordult, egyre inkább a hagyományos iszlám papság és uralkodó osztályok ellen irányult. Mára az iszlám újjászületési mozgalom, amelyet jó okkal neveztünk *iszlám forradalomnak*, elszigetelt jelenségből az iszlám társadalmi gondolkodás fősodrába került. Az iszlám világnak a Nyugattal szembeni emancipációért folytatott harca több síkon folyik, széles és mély társadalmi befolyást gyakorol, a Nyugat szemében azonban, a pénzügyi, katonai és média-eliték érdekeinek megfelelően, az iszlám megújódási mozgalom azonosnak vagy majdnem azonosnak látszik a terrorizmussal. Ezért a mindkét oldalról sokat hangoztatott, minden tekintetben szükségszerű és végül elkerülhetetlen érdemi kulturális dialógus hatalmi okok következtében szünetel.⁴

Politikai úr, modernizációs útkeresés

A politikai iszlám számos országos, regionális és nemzetközi politikai, társadalmi, gazdasági tényező együttműködésében jött létre. Bár az iszlám lényegileg ötvözi a politikát és a hitéletet, az iszlám forradalom az iszlám világ modern történelmében gyökerezik, amely a Nyugat beavatkozási kísérleteinek és az erre adott reakciók történeteként is felfogható.⁵ Az első világháborúban széthullott Oszmán Birodalom az iszlám világ egyesítője, nagy-regionális centruma, politikailag, vallásilag univerzális állam volt. Szétesésével, akárcsak az Osztrák-Magyar Monarchia helyén, tátongó úr maradt, amelybe a győztes hatalmak támogatását élvező politikai erők képében benyomult a káosz. A középkori régió új államainak vezetői a nyugati modernizációs mintákban keresték államaik felemelésének eszköztárát, állam és egyház szétválasztására, az iszlámnak a hitéletbe való visszaszorítására törekedtek. Válaszul az átpolitikálódott iszlám szembefordult a világi hatalommal, a kormányzás és törvényesség iszlám formáinak visszaállítását követelte, a politikai, társadalmi és kulturális modernizációt lopakodó nyugati imperializmusként leplezte le, amely az iszlám társadalmakat a hanyatlás és elmaradottság felé sodorja. A mai politikai iszlám erők földrajzi helyüktől függetlenül alapvetően osztják a következőkben röviden összefoglalt nézeteket:

Az iszlám az állam, a társadalom és az egyén létét, feladatait átfogóan megragadó és szabályozó eszme, alapja az Isten által sugalmazott Korán és a Próféta személyes példája (sunnah). Az iszlám jog (sharia) a moszlim élet zsinórmértéke. A moszlimok hivatása az isteni törvény megvalósítása, Isten országának helyreállítása, ami hatalommal és jóléttel fogja megajándékozni a moszlim közösséget az evilági és túlvilági létben. Az iszlám útját elhagyó, nyugati, materialista, kapitalista és marxista eszmék szolgájává szegődő iszlám társadalmak szolgágra jutnak. A tudomány és technika eredményeit az iszlám célok szem előtt tartásával kell felhasználni, főként a nyugati értelemben vett társadalmi modernizáció és szekularizáció ellenében. Az elvi és gyakorlati síkon folyó harc célja az istentelen, romlott Nyugat szétzúzása, amely szöges ellentéte az iszlámnak.⁶

Taktika és stratégia

A modern politikai iszlám tevékenységi területei három részre bonthatóak.⁷ A *harcoló iszlám* értelmezése szerint a Nyugat közvetve és helyi politikai szövetségesei segítségével közvetlenül az iszlám hanyatlását segíti elő, ezért különbségtétel nélkül *hadat visel* ellenük. A terroristák célpontjai saját országaik kormányhivatalai és külföldi érdekeltségek illetve személyek. A *szociál-aktivista iszlám* fegyveres harc helyett *társadalompolitikai és szociális tevékenységet* folytat az elmaradott vidékek és a városok szegény lakossága körében, a tömegeket a vallási közösségen keresztül mobilizálja. Iskolákat, kórházakat, karitatív létesítményeket és más ellátó rendszereket épít ki, ezeken keresztül terjeszti az iszlám forradalom szellemét. Sikerral képes behatolni az államigazgatásba, közfunkciókat vállal magára, de ezeket le is választja az államigazgatásról. A harmadik csoport, a *legális iszlám*, jogszerű pártpolitikai eszközökkel képviselteti magát a nemzetgyűlésekben, önkormányzati testületekben, a fennálló politikai renden belül, széles társadalmi támogatottságra támaszkodva képviseli az iszlám társadalmi reform gondolatát. Algériában az 1992. évi választásokon az Iszlám Üdvfront (FIS) kormányhatalmi tényezővé vált volna, ha a hadsereg ezt meg nem hiúsítja, a libanoni Hezbollah pedig szintén jelentős választási sikert aratott. A három aspektus az egyes szervezetekben eltérő arányt képvisel. Ezek idő, hely és a pillanatnyi társadalmi, politikai helyzet függvényében átfedik egymást, összefonódnak, szétválhatnak, vagy taktikai elemként jelentkehetnek.

Iszlám, történelem- és nemzettudat

A reneszánsz, felvilágosodás, nacionalizmus, szocializmus, politikai és kulturális szekularizáció által civilizációs jelentőségében megtépázott, hitéleti szubkultúrává gyengült kereszténységgel szemben az iszlám önmagát nem csak vallásnak, hanem mindenek előtt *civilizációnak* tekinti.⁸ Mint minden tradicionalista és kollektivisták kultúra, az egyén létét egy hosszantartó történelmi folyamatosság részeként érti meg, amely csak a közösség részeként, a nemzedékek láncolatában nyer értelmet. Ezzel az egyén és közösség önazonosítása számára szélesebb szellemi horizontot nyit, mint a nyugati individualizmus. A nyugati ember a történelmi horizontból csak a saját létidőszakát képes megélni, az őt megelőző és követő fejlődésről legfeljebb tudomása van, köze lényegében nincs hozzá. Az iszlám attól a ponttól keltezi önmagát történelemként, amikor a babona világából átlépett az Isten által bevilágított univerzális világba, az üdvtörténetbe. A korábban létezett törzsi és antik világ ezért lényegtelen egykori létező, amelyről az embernek tudomása van, de köze nincs hozzá, nem történelem, hanem történelemelőttiség. Ezt a kulturális tudatállapotot a kereszténység sohasem volt képes elérni. A moszlim önértelmezés számára a nacionalizmus, ahogy azt Európából ismerjük, szintén periférikus jelenség, hiszen számára a civilizációt tagozódik történelmi, igazgatási okokból és átmenetileg országokra, de az igazgatási határok nem

kérdőjelezi meg az iszlám közösség egységét. Jellegzetes példája ennek, hogy az irak-iráni háborút mindkét fél a hitetlennek (kaafir) minősített másik ellen vívta, és nem perzsa az arab ellen, (ami tekintettel e hadseregek és országok etnikai összetételére nehéz is lett volna). A fentiekből következik, hogy a politikai iszlám és az abból kinövő harcoló iszlám elsődlegesen nem vallási jelenség, hanem az iszlám *civilizáció* jelensége, attól nem választható el.

Fundamentalizmus – folyamatosság vagy törés az iszlámban?

Vita folyik arról, vajon a politikai iszlám folytonosságot vagy törést képvisel-e az iszlám történetében. A harcoló iszlám képviselői saját önazonosságuk és a társadalmi szimpátia megőrzése érdekében a kontinuitást hangsúlyozzák, amivel – ebben a rész kérdésben - azonos platformra kerülnek az iszlám egészét hosszantartó, agresszív, emberellenes tömeghisztériának beállító, az iszlámmellenességhez démonizáló beállításokkal érveket szállító globalistákkal, fundamentalista judaistákkal illetve keresztényekkel. A legtöbb arab ország politikai vezetőrétege, az iszlám liberalizmus képviselői, valamint a külföldön élő iszlám közösségek érthető okból a diszkontinuitást hangsúlyozzák. A kontinuitást hangsúlyozók szerint az iszlámban eredendően benne rejtett a militarizmus, amelyet a fundamentalizmus teoretikusai összefűztek az iszlám újjászületés gondolatával, ezért a fundamentalista terror megjelenése törvényszerű volt.⁹ Kritikusaik szerint a politikai iszlám a jelenkori helyzet produktuma, jelenkori kérdésekre keres választ, tradicionalizmusa csupán ideológiai elem, ezért nincs lényegi összefüggés a gyarmatosítás előtti iszlám és a politikai iszlám között. A világpolitikai és világgazdasági trendek, a globalizáció által okozott hátrányok valamint a világi moszlim államok gazdasági, társadalmi és politikai csődje, nemzeti fejlesztési stratégiáik kudarca, uralkodó osztályaik tehetetlensége teremtette meg a ma már a hatalom várományosaiként¹⁰ fellépő politikai iszlámot éltető társadalmi közeget.¹¹ Mintegy jelezve azt a jelentős tudományos erőfeszítést, amelyet a modernizálódó távol-keleti országok tesznek a nemzetközi modernizáció szerkezetének tanulmányozásában, érdemes idézni egy koreai elemzőt: „az iszlám fundamentalizmus közvetlenül a moszlim társadalmak nehezedő külső nyomásra és ezek belső válságára reagál, egyszerre társadalomreformer és üdvtanokon nyugvó mozgalom”.¹²

Eszmék és elitek csődje, zsákutcás modernizáció?

A gyarmati időszak lezárulását követően az iszlám világ uralkodó elitjei, - mialatt a Távol-Kelet rohamosan modernizálódott – valóban nem voltak képesen végrehajtani a politikai, gazdasági, és társadalmi modernizációhoz szükséges reformokat, amelyek e társadalmakat versenyképessé tehetnék volna nemzetközi és nagy-regionális szintereken. A moszlim országok többségének társadalma szegény, gazdasága kiegyensúlyozatlan, kiszolgáltatott, katonai potenciálja gyenge. Egyes államok a szocialista modernizációs modellt utánozva leképezték a kommunista diktatúrák pártapparátusait. Más országok, például a magas bevételekkel rendelkező öböl-menti államok a modernizáció kapitalista, sőt jóléti modelljével kísérleteztek. Ismét máshol egymást váltogatta a szovjet és nyugati orientáció, míg végül mindkettő zsákutcába jutott. Eközben forrásaikkal pazarló módon bántak, jövedelmeiket nagy részét fegyverkezésre és alacsony gazdasági hasznot hozó grandiózus projektekre költötték. Virágzott a korrupció és a nepotizmus, a nyugati típusú nemzetállam eszméje, amelynek az egyéni és közösségi érdekeket megjelenítő szerepét a kortárs Közép-Kelet talán sohasem értette meg egészen, elveszítette vonzerejét.¹³

Izrael állam megalapítása óta a vele szembenálló arab hadseregek minden háborúban vereséget szenvedtek. E katonailag kevésbé hatékony hadak sokkal inkább belső karhatalmi feladatokat látnak el a diktatőrük merevedett politikai rendszerek védelmében, fő

funkciója az uralkodó elitek hatalmának fenntartása. Az arab haderők Izraellel szembeni alacsony hatékonysága megrázóan hatott a tömegekre, amelyek egyesült katonai akciót vártak Palesztina felszabadítása érdekében. Az Izrael elleni fellépés helyett azonban az arab elitek több figyelmet fordítottak egymás közti vitáik intézésére és hazai ellenzékeik leküzdésére.

Arra a kérdésre, zsákutcába jutott-e a moszlim társadalmak modernizációja, mégis nemmel kell válaszolnunk. A modernizáció nem jutott zsákutcába, de rendkívül súlyos kiegyensúlyozatlanságokat mutat. A moszlim társadalmaknak 1945-től máig olyan halmozott és rohamosan tovább halmozódó modernizációs kihívásokkal kellett szembenézniük, amelyeket fejlettségi szintjük figyelembevételével tényszerű okokból lehetetlen volt egyidejűleg megoldani. Míg az államilag szabályozott és irányított – főként gazdasági szempontú - modernizáció akadozott, a modernizáció spontán folyamatai pusztító gyorsasággal törtek rá a társadalomra¹⁴, az szinte belezuhant a modernitásba, miközben az alkalmazkodáshoz szükséges idő és kapacitás hiányzott. Miután a modernizációhoz fűződő túlzott nemzeti, közösségi és egyéni elvárások nem teljesülhettek, az uralkodó elitek, ideológiák és politikák leértékelődését kísérő kiábrándultság széles rétegeket a radikális iszlám felé terelt, amelytől a megrokkant politikai és társadalmi rendszer megerősítését, új a hagyományokkal összhangban álló modernizációs alternatívát remélnék.

A nyugati mintájú politikai reformtörekvések kudarca nyomán hiteltelenné vált az iszlám liberalizmus áramlata, amelyet többek között Salman Rushdie, Naguib Mahfouz, Farag Foda¹⁵ neve fémjelzett. A felvilágosult, nyitott iszlám hirdetői fenyegetett kisebbséggé váltak, egyesek, köztük Farag Foda fundamentalista merénylők áldozatai lettek. Az események mögött kullogó európai teoretikusok e liberális erőket támogatnák a médiák útján a fundamentalizmussal szemben, azt bizonyítandó, hogy a fundamentalizmus nem tarthat igényt az iszlám kizárólagos képviselésére.¹⁶ Ilyenfajta együttműködésre még leginkább a török és az euroatlanti világban letelepedett, integrált moszlim értelmiség részéről van – igen korlátozott - fogadókészség, hiszen ezt a csoportot új hazájában a radikális iszlámmal való, régi hazájában az ellenséges Nyugattal való azonosítás fenyegeti. A liberális moszlimok az iszlám toleranciára építve le szeretnék rombolni a Nyugatról az iszlámban kialakult képet, és a Nyugaton a terrorista iszlámról kialakított média-mítoszt, segíteni igyekeznek az európai moszlimok beilleszkedését a többségi társadalmakba, a mérsékelt iszlám igyekeznek előtérbe állítani.¹⁷ Said Nursi és Fethullah Gülen¹⁸ nyomán – mondják - követni kell a török példát a nyugat- és zsidóellenességtől mentes iszlám örökség megőrzésében, meg kell értetni az iszlám mai nehézségeit. Hangjuk többnyire pusztába kiáltott szó marad, hiszen a jelenlegi helyzetben a korábban mérsékelt iszlám is egyre radikalizálódik, visszahúzódik korábbi kooperatív pozíciójától. Gülen mérsékelt iszlámizmusa is radikalizmus taktikájaként lepleződött le.¹⁹

Vonzero és hatékonyság

Ahogy a korábbi totalitarizmusok, kommunista, fasiszta mozgalmak esetében, úgy a politikai iszlám esetében is feltehető a kérdés, honnan az a vonzerő, amellyel a társadalom minden rétegében követőkre talál, magasan képzett értelmiségieket is csatlakozásra bír. A kérdést semmiképpen sem lehet elintézni a lumpenértelmiség frázisával. A magasabb iskolai, gyakran diplomás állástalan vagy végzettségéhez képest alacsony munkakörben dolgozó, viszont magas karrier-elvárásokkal rendelkező bürokrata és gazdasági értelmiség jelentős tömeget képvisel az iszlám társadalmakban, és fontos összetevője lehet az iszlám forradalmi mozgalmaknak. Hiba volna azonban e csoportok motivációit anyagi helyzetükből és státuszukból levezetni, hiszen az eszmei vonzalmak éppen ebben a társadalmi csoportba különösen jelentős hatóerőt képviselnek. A politikai iszlám szuggesztivitása, lelki kisugárzása mély hatást gyakorol az uralkodó elitek ifjabb csoportjaira is, és - ahogy az a szeptember 11-

edikei merényletek résztvevői és előkészítői példáján jól szemléltethető - különösen hatékony a Nyugaton élő moszlim fiatalok esetében.

E vonzerő okai között felsorolhatók a megszokott szociológiai közhelyek. Az Európában élő moszlim bevándorlók többségének és gyermekeiknek nem sikerült teljesen, olykor még részlegesen sem integrálódni új környezetükbe, ezért elszigetelt közösségekbe tömörültek, amelyek folyamatosan töltődnek fel újabb bevándorló csoportokkal. E csoportok és lakókörnyezeteik halmozottan mutatják a modern nemzetközi migráció valamennyi rizikótényezőjét.²⁰ A bevándorlók többsége szegény országok alulfejlett régióinak szegény rétegeiből, tehát eleve halmozott hátrányokkal érkezik szinte időugrással és nem ritkán illegálisan a hipermodernitásba, ahol a nyelvi, kulturális és faji korlátok szükségképpen elszeparálják őket. Gyermekeik kétszeresen is elidegenedettek: a többségi társadalom nyújtotta iskoláztatás és kulturális környezet hatására eltávolodnak szüleik nemzedékétől és kultúrájától, de magasabb iskolai végzettségük birtokában is gyökértelenek, esélytelenek maradnak a befogadó kultúrában. A lavinaszerű társadalmi mozgások miatt hasonló ellentmondások kínozzák a modernizálódó iszlám államok otthon élő ifjú nemzedékeit is. A szociális depriváció otthon és idegenben azonban távolról sem magyarázza, legfeljebb aláfesti a fundamentalista iszlám kisugárzását.

Eltérően a keresztény világtól az iszlámban a modernség és hagyomány közötti egyensúlyozás, a bizonytalanságok relativista elviselésének és megoldásának pszichotechnikai nem fejlődtek ki, ezért elviselhetetlen erővel jelentkeznek, feloldást követelnek az ebből eredő lelki feszültségek, büntudatok. A politikai iszlám ezt az igényt elégíti ki, szellemi ereje a teljességet megragadó világmagyarázatból származik. Képes az anyagi világon túli és evilági létet, a közösség és egyén társadalmi helyét és feladatait kemény struktúráként bemutatni, didaktikusan pontos önmeghatározási lehetőséget, küldetést, cselekvési irányokat, új integritását kínálni a modernitás csapdájában vergődők számára, túlmutat a hagyományos politikán és vallásosságon: *egyszerre politika és teológia*.²¹ A hagyományos iszlám azt tanítja az embereknek, hogyan élhetnek harmóniában Istennel, a politikai iszlám új rendet formál. Ez a lelkesültség vonzza azokat, akik úgy érzik, a szegény moszlim tömegek vagy a moszlim világközösség érdekében kell fellépniük, áldozatot hozniuk. E mozzanatokból érthető meg az öngyilkos merénylő pszichológiája is. A politikai iszlám ideológiájában, szociális összetételében, módszertanában számos szerkezeti hasonlóságot mutat a két világháború közötti európai forradalmi mozgalmakkal. Emlékeztet, hogy polgári családok művelt gyermekei fegyverrel harcoltak a proletáriátus vagy a nemzet nevében a kapitalizmus ellen. A kommunisták a kapitalista imperializmus helyi komprádor burzsoázia által támogatott világméretű összeesküvésében hittek, - nem is teljesen alaptalanul. Ugyanígy hisznek – szintén nem teljesen alaptalanul - a harcoló iszlám hívei abban, hogy társadalmi gyengesége a Nyugat összeküvésére vezethető vissza, ezért az iszlám világot vissza kell hódítani az elnyomottak számára, csak ezt követheti az életminőség javítása. Ezért paradox módon ma a harcos iszlám minden veresége, de minden győzelme is az iszlám forradalom erősödését eredményezi: egy harcoló szervezet szétverésével számos másik keletkezik, egy halott harcos helyébe számos másik áll.

A Moszlim Testvériség: eszme – mozgalom - harc

A Hassan al-Banna által Egyiptomban alapított Moszlim Testvériség, a mai forradalmi iszlám szervezetek közvetlen előzménye, más-más elnevezéssel minden moszlim államban gyökeret vert és képes volt társadalmilag, politikailag hatékonyan fellépni. A mozgalom elnevezéseinek szándékolt zűrzavara zavarba hozza az iszlám szervezeteket osztályozó nyugati elemzőt. A mozgalom nyolc év titkos szervezkedés után kezdett nyíltan politizálni. Helyi szervezetei vezető szerepet vállaltak a szegény rétegek szociális támogatásában,

egészségügyi ellátásában és oktatásában. A palesztinok melletti kiállással igen népszerűvé vált Szíriában is, a hitet, kultúrát, életmódot és normarendszert ötvöző offenzív ideológiája széles nemzetközi kapcsolatrendszert biztosított számára. Több szálon kapcsolódott szocialista csoportokhoz is, a 30-as években fontos szerepe volt a függetlenségi igények és társadalmi reformjavaslatok kidolgozásában. A többször bebörtönzött al-Banna mozgalma Faruk király 1952-es megbuktatását a forradalmár Szabad Tisztek Bizottságának kvázi szövetségeseként érte meg. Mivel a társadalmi átalakulást iszlám mederbe kívánta terelni, összeütközésbe került a pánarab szociál-nacionalista Dzsamal Abdul Nasszer elnökkel, és részt vett az 1954. október 26-i merényletkísérletben. Nasszer elnök a haláláig tartó megtorlási hullámokban százával likvidáltatta az ellenzékiet, közöttük a jelentős hittudós Szajjid Qutb-ot, de nem sikerült megtörni a Moszlim Testvérek társadalmi befolyását.

Utóda, Anvar Szadat leszámolt a szovjet orientációval, pozíciójának erősítése, országa megtépzott tekintélyének helyreállítása és a málladozó pánarab ideológia megerősítése érdekében nyitott a Muzulmán Testvériség mérsékeltbb csoportjai felé. Az Izraellel való kiegyezéssel azonban veszítette arcát az arab tömegek szemében, és szélesre tárta a kaput a radikális politikai iszlám tömegbefolyása előtt. Ez annál is könnyebben érvényesült, mivel a piacgazdaság felé mozduló országban gyorsan mélyültek a korábban is jelentős szociális szakadékok. A korábban kizárólagos kelet-európai célpiacok bezárultak Egyiptom előtt, a nyugati piacok nem nyíltak meg a kívánt mértékben, ezért az ország egyre inkább az amerikai segélypolitika kiszolgáltatottjává vált. A palesztinokra vonatkozó megállapodások izraeli szabotálása miatt a Camp David-i egyezmény mindinkább fiaskónak látszott. Szadat az 1981. október 6-án, a jom kippur-i háború kétes értékű sikereinek emlékére rendezett katonai parádén iszlám tisztek merényletének esett áldozatul. Az őt követő Mubarak elnök a Moszlim Testvériség radikális erőit szétverte. Hamarosan ez történt Szíriában illetve Szudánban is.²²

Az üldözött moszlim testvérek nagy számban menekültek ezekből az országokból és Palesztinából Szaúd-Arábiába, ahol a fiatalabbak állami ösztöndíjjal továbbtanulhattak, az idősebbek tisztos állást vagy életjáradékok kaptak. A harcoló iszlám menekült híveinek száma végül több ezerre rúgott. Abu Dzsihad, a Fatah mozgalom egyik alapítója, Gázából települt Szaúd-Arábiába. Yasser Arafat, fiatalon szintén a Moszlim Testvérek szimpatizánsa és harcostársa, 1957-ben szintén szaúdi vízumot kért, de végül Kuvaitba települt. A menekült értelmiségiek, üzletemberek, a helyi vahabi iszlám ortodoxia és a szaúdi hatóságok együttműködésének gyümölcseként jött létre Medinában az iszlám világközpontjának számító Iszlám Egyetem, a vallási purizmus és az iszlám felszabadítási teológia találkozóhelye. Szelleme a kötelező mekkai zarándoklat idején minden moszlimot megszólít.

A palesztin-zsidó konfliktus, mint szent háború

A fundamentalista iszlám számára a minden rosszat megtestesítő legfőbb ellenség Izrael állam. A palesztin-zsidó konfliktusnak korábban is volt vallási és pánarab aláfestése, hiszen az egyiptomi Insaszban rendezett találkozón az arab államok vezetői már 1946 májusában, tehát a zsidó állam megalapítása előtt kijelentették, hogy Palesztina problémája minden arab problémája. A vallási háttérmozzanat azonban a 80-as években, különösen az 1987. decemberében kezdődő első intifádával előtérbe került. A konfliktus iszlámizálódott, a hitetlenek elleni vallási háború értelmezését öltötte magára, a nacionalizmus és a területért folytatott harc mozzanata másodlagossá vált.²³

A palesztin felszabadítás korszerűsített ideológiáját a Hamasz, a Moszlim Testvériség Izraelben, a gázai övezetben és a Jordán megszállt nyugati partján tevékenykedő szárnya dolgozta ki a PLO szűkös nacionalista célrendszerével szemben. Az ideológiai újítás a

palesztin nacionalizmust úgy rendelte alá az iszlám sorsközösségnek, hogy annak céljai a helyi viszonyok között mégis dominánsak maradtak. Az új értelmezésben a palesztinok harca az iszlám fegyveres védelme, nem pedig – ahogy a PLO korábban értelmezte – nemzeti háború. Azzal, hogy a nemzeti forradalom helyére az iszlám forradalmat állította, a Hamasz szembefordult a PLO-val és az Oslo-i békefolyamattal. A Hamasz Kartája szerint Szent Palesztina visszaszerzésének kerékkötői azok, akik kirekesztették az iszlámot a cionisták elleni háborúból, jóllehet az iszlám az egyetlen eszme, amely képes minden erőt mozgósítva megtörni a zsidókat²⁴, akik a biblikus időkben vallási alapon, később a Nyugat keresztes háborúinak folytatóiként pusztították a palesztinokat. Az új értelmezésben a palesztin harcos Isten katonája: „Isten az ő valósága, a Korán az alkotmánya, a Próféta a vezére, a harc az ő útja, Istenért meghalni a leghőbb vágya” a cionizmus elleni harcban, amely egyszerre a Nyugat ügynöke és irányítója. Az izraeli célpontok és palesztin kollaboránsok ellen elkövetett - korábban csak elvétve előforduló - nagyszabású öngyilkos bombamerényletek a Hamasz megjelenésével váltak következetesen alkalmazott módszerré.

Az iszlám felszabadítási teológia Palesztinát iszlám szentföldként jeleníti meg²⁵, amely Hassan al-Banna megfogalmazásában “az arab világ szíve és a moszlim embereket összefűző kapocs”. Itt történt meg a Próféta mennybemenetele a mai Al-Aksza mecset helyén, amelyet a moszlimok őseként tisztelt Ábrahám²⁶ szentélye fölé emeltek. A mennybemenetellel Jeruzsálem Mekka és Medina jelentőségére emelkedett, az Isten és ember közti korábbi szövetségeket meghaladó moszlim örökség kizárólagos részévé vált.

Az utóbbi időben a palesztin történészek munkáiban is háttérbe szorul a palesztinoknak az araboktól elkülönülő népi jellege, helyette a pánarab, és egyre erősebben a pán-iszlám identitás hangsúlyozódik, amelyben a palesztin külön-identitás csak regionális kulturális változatnak látszik.

A Hamasz egyszerre lát el katonai, politikai és társadalmi feladatokat. Katonai és politikai célja rövidtávon az izraeliek kiszorítása a palesztinok által lakott területekről, a menekültek hazatérésének előkészítése, hosszútávon a keresztények és moszlimok szövetségén nyugvó független palesztin állam létrehozása a történelmi (sic!) Palesztina területén. Társadalmi szervezetként nagyszabású szociális, egészségügyi és kulturális intézményhálózatot hozott létre, vallási, oktatási intézményei a harcoló iszlám szószólói és terjesztői. Az oslói békefolyamat meghiúsulásával egyre szélesedik a tábora minden réteg, különösen az értelmiség és egyetemi ifjúság körében. Folyamatos támogatásban részesül Irán és Szaúd-Arábia valamint palesztin üzletemberek részéről.

A palesztin – joggal mondhatjuk – *nemzet* kimeríthetetlen utánpótlást kínál az Izrael- és Nyugat-ellenesség számára. A Human Rights Watch becslései szerint több mint 6,5 millió palesztin él szerte a világban, az 1950 májusa óta a Szíria, Libanon, Jordánia, Ciszjordánia és a Gázai övezet területén tevékenykedő UNRWA²⁷ mintegy 4,5 millió palesztin menekültet tart nyilván. Ebből 1,3 millióan a szervezet 60 táborban élnek. Helyzetük idestova 50 éve rendezetlen. Több generáció nőtt fel a táborokban, legnagyobb részüket az 1948-as és 1967-es arab-izraeli konfliktusok során izraeli fegyveres erők üzték el otthonából. A táborok lakossága szociális helyzetét és mentalitását tekintve viszonylag homogén társadalmi képletté vált, mindenütt jellemző a súlyos munkanélküliség, zsúfoltság, a minimális infrastruktúra hiánya. A palesztinok a befogadó országokban jogfosztottak maradtak, sok helyen nem hagyhatják el a táborokat.

A menekültek alapvető követelése az egykori otthonukba való visszatérés és az Izrael általi teljes kárpótlás. Izrael érvelése szerint azonban a palesztin menekültkérdés elsődlegesen az arabok által indított háborúk következménye, de ekkora nem-zsidó tömeg befogadása azért sem lehetséges, mivel az ország elvesztené zsidó jellegét, a palesztinok kivándoroltatásával csupán lakosságcsere történt, mivel közel azonos számú, arab országokból menekülő zsidót kellett befogadni, végül ekkora tömeg eltartására képtelen a gazdaság. Az izraeli érvelés és

politika tárgyi és erkölcsi tekintetben kétségkívül támadható. Megalapozottnak látszó történelmi érvek szólnak a mellett, hogy már Izrael alapítása előtt létezett a cionista vezetők által kidolgozott etnikai tisztogatás terve, amellyel üres, a későbbiekben pedig etnikailag egységes területeket kívántak létrehozni a zsidó telepesek számára. Feltehetően Ben-Gurion szóbeli utasítására kezdődtek meg 1948. októberében a módszeres evakuálások, ezek során mérsárlásokra is sor került, a szakirodalom 24 ilyenről tud.²⁸

A palesztin probléma megoldatlansága Izrael, de közvetlen és tágabb környezete számára is számos veszélyt rejteget. Állandósult a belháborús és újabb nemzetközi konfliktusokkal terhes helyzet. Az iszlám népesség kiáramlásával külföldön keletkeztek demográfiai és társadalmi feszültségek. Mára a nemzetközi pénzügyi és hatalmi rendszer valamint a neoliberális ideológiák legitimációja gyengülni látszik. A zsidóság üldöztetéseire való hivatkozás Izrael politikájának igazolásaként hiteltelenné vált. A Holocaust-túlélők kárprótlásával kapcsolatos nemzetközi ideológiai és pénzügyi manipulációk²⁹ valamint más okok következtében a közvélemény Izrael iránti szimpátiája csökken³⁰, Európa több vezető államában fokozódó bizalmatlanság észlelhető.³¹ 2002. december 19-én 400 közel-keleti és nyugati konferencia-résztevő írta alá az amerikai hegemonia és az iraki háború elleni, valamint a palesztinokkal való szolidaritásról szóló Kairói Nyilatkozatot.³² Ahogy Izrael felett szűkül a nemzetközi közmegegyezés védőernyője, ugyanúgy szűkülhet az Izraelen kívüli zsidóság politikai védettsége is. "A háború utáni íratlan szerződés az európai zsidóság és az európai államok között felbomlóban van, a zsidók ismét bizonytalanok helyüket illetően Európában" – írja Kovács András, a neves kutató.³³

A történelem vége és a civilizációk összecsapása

A politikai iszlám számára a keresztes háborúk kora, a gyarmati uralom és a mai helyzet egy-egy stációt képvisel az Nyugat iszlám elleni agressziójának egységes vonulatában. A Nyugat Izrael létrehozásával elkövette a moszlimok szemében legsúlyosabb főbűnt, amivel megszilárdította az eredetileg inkább ellentétesnek látszó pánarab nacionalizmus és pániszzlámizmus összekapcsolódását. Nem csoda, ha a moszlimok többsége már az első öböl-háborút is iszlámellenes agressciónak látta. Az, hogy számos arab állam, köztük Egyiptom és az öböl-menti Arab Államok Együttműködési Tanácsának (GCC)³⁴ tagjai kényszeredetten a nyugati szövetségesek oldalára álltak, kézenfekvővé tette, hogy vezetőik a nyugati imperializmus ügynökeivé szegődtek.

A hidegháború végével csökkent az arab világ fontossága a nemzetközi politikában. A szovjet blokk széthullásával biztonsági garanciák, katonai, gazdasági támogatások, piacok mentek veszendőbe, az euro-atlanti politikában pedig felértékelődött a volt szovjet övezet jelentősége. Az iszlám világban megfogalmazódott a félelem, hogy az egypólusú világban Oroszország betagozódásával új iszlámellenes egységfront jöhet létre. Áttételesen erre utalt, hogy az orosz és szerb tömeggyilkosságokra Csecsen-földön illetve Boszniában a Nyugat felemásan reagált, sokak számára úgy tűnt, hallgatólagosan támogatta az atrocitásokat. Bár az afganisztáni, csecsen-földi és boszniai háborúk győzelmeket is hoztak, a világgazdasági trendek a 90-es években hátrébb sorolták a moszlim világ jelentős részét. Mindez jelentősen hozzájárult a politikai iszlám további erősödéséhez.³⁵

Az USA-nak 1991. december 25-én, vagyis a Szovjetunió széthullásának pillanatában nem volt riválisa többé sem katonai, sem gazdasági, sem kulturális tekintetben. Lehetőségeit a 90-es évek gazdasági fellendülése kitágította. Egymaga a világ GDP-jének 30%-a, a világ katonai kiadásainak 35%-a, vagyis az utána következő hat állam összes katonai kiadásának ötszöröse felett rendelkezett, miközben a hatból négy szoros szövetséges volt. Clinton elnöknek 1969 óta először sikerült az államháztartási hiányt pozitívumba fordítania. A kommunizmus bukásával, amit Francis Fukuyama a „történelem végeként“ ünnepelt, eltűnt a

modernizáció egyetlen alternatív ideológiája. Ezzel az USA szuperhatalomból hiperhatalommá, új Rómává lépett elő. Fennmaradtak viszont a hidegháború ideológiai és technikai kiszolgáló rendszerei, és átmeneti bizonytalankodás után új feladat, új öngazolás után néztek. A hidegháború szabadságelvű ideológiáját háttérbe szorító az egypólusú világ eszméje, különösen az USA-ban észrevétlenül neo-totalitárius³⁶ színezetet öltött, a képviselési demokrácia, a globális tőke- és piacgazdaság, a nemzetközi pénzügyi rendszer sérthetlensége tűzzel-vassal védendő, terjesztendő, egyeduralkodó hitelvekké váltak. A globalizáció ideológusai a fejlődő világ számára modernizáció helyett már csak a gazdasági és kulturális alkalmazkodás opcióját kínálták. A 'szabadság birodalmának' totalitárius hajlamát George Orwell jó érzékel vette észre már 1946-ban. A konkurens civilizációkkal való összecsapás, és ezek elpusztításának prognózisát a hidegháború korábbi ideológusai, a 70-es évek modernizációs elméleteinek egyik vezető teoretikusa, Samuel Huntington és tanítványa, Fukuyama siettek ideológiai formába önteni:

„Az emberiséget megosztó nagy különbségek és konfliktusok fő forrásai kulturális természetűek lesznek. Bár a nemzetállamok továbbra is a világpolitika leghatékonyabb alakítói maradnak, de a globális politika alapvető konfliktusai különböző civilizációkhoz tartozó nemzetek és államszövetségek között bontakoznak ki. A civilizációk összeütközése jellemzi majd a világpolitikát”.³⁷ Az iszlámellenes súlypontra rávilágít Fukuyama egyik 09/11 utáni írásában: „Az iszlám világ ma egy jelentős szempontból különbözik a világ többi nagy kultúrájától, (...) egyedül itt születnek (...) fundamentalista mozgalmak, amelyek nemcsak a nyugati politikát utasítják el, hanem magát a modernitást és vallási toleranciát is. (...) Mi az oka az ilyen típusú iszlám integralizmus hirtelen felbuklásának? Szociológiai szempontból az okok (...) hasonlóak azokhoz, amelyek a fasizmus elterjedéséhez vezettek a 20. század eleji Európában. (...) Az (...) iszlám fasizmus (...) nagyobb kihívást jelent, mint hajdan a kommunizmus”.³⁸ Huntington nem köntörfalaz, kijelenti, hogy a Nyugat problémája nem csupán a fundamentalizmus, hanem az iszlám maga, amely önálló civilizáció; a moszlimok meg vannak győződve kultúrájuk felsőbbrendűségéről, és képtelenek elviselni alárendelt hatalmi helyzetüket; miután két ízben is kétségessé tették a Nyugat létét, a Nyugatnak az iszlám egészét kell feltartóztatnia: „A hidegháború helyét elfoglalták az iszlám háborúk. Az ezek részét képező terrorizmus, gerillaharcok, polgárháborúk és államok közötti feszültségek (...) összekapcsolódhatnak, kolosszális méretű összecsapáshoz vezetve az iszlám és a Nyugat (...) között. (...) Az új háború tehát (...) nem is (...) új, csak a moszlimok által elkövetett korábbi erőszak eszkalációja”.³⁹

Ezzel a hidegháború ideológiája helyébe új világméretű konfrontációs ideológia lépett, amely a Nyugat számára megteremtette a moszlim világot a terrorizmussal, elmaradott, primitív és agresszív diktatúrákkal egybemosó média-propaganda igényesebb politológiai okfejtésen nyugvó hátterét. Ez a propaganda az USA médiáiban és kommersz szórakoztatóiparában, különösen a filmiparban, a 80-as évek elejétől egyre erősebben jelentkezett, miközben Európa még a multikulturalizmus lázában égett.

Amikor Huntington fellépett régóta érlelődő prognózisával, még távolról sem volt egyértelmű, hogy az hamarosan félhivatalos állásponttá válik, csak bennfentesek sejtették, hogy felülről sugalmazták. Felmerül a kérdés, vajon Fukuyama és Huntington tisztában voltak-e vele, hogy egy új totalitarizmus ideológiáját alapozták meg. Éles kritikákat kaptak ugyan, de ezek elsiklottak a lényeg felett. Azt vetették a szemükre, hogy a politikai indítékból a hidegháborús ideológia pótlékát alkották meg, hiszen az iszlám nem jelent civilizációs fenyegetést, inkább defenzívában van. A veszélyt sokkal inkább az önmegvalósító előítéletből fakadó nemzetközi konfliktusok provokálói jelentik. A hidegháború kiszolgálói, akárcsak a közel-keleti államok pénzügyi és katonai támogatást kolduló vezetői, mérhetetlenül eltúlozzák a fenyegetést. A politikai iszlám legfeljebb a helyi uralkodó rétegeket fenyegeti, hiszen nincs önálló szervezete, közös programja, katonailag komolytalan. A kritikusok szerint tévedés,

hogy az iráni forradalommal az iszlám világ kvázi háborúba kezdett a Nyugattal szemben, még ha igaz is, hogy egyes moszlim államok szponzorálják a terrorizmust, és több nyugati halt meg merényletekben, mint az első Öböl-háború során. A legtöbb iszlám állam nem támogatja a terrorizmust, hanem saját és polgárai védelmében küzd ellene⁴⁰ - érveltek.

A harcoló iszlám sem maradt adós a válasszal, egyszerre felelte meg a civilizációk harcának ideológusai és bírálóik által feszegetett kérdéseket. Oszama Bin Laden és más iszlámista vezetők részéről 1992-től kezdődően sorban hangzottak el Amerika-ellenes felhívások, majd 1996-os nyilatkozatukban kimondták, hogy az USA az iszlám ellensége, amelynek katonáit ki kell űzni az iszlám földjéről, különösen a megszentelt földnek számító Szaúd-Arábiából. A nyilatkozat dicsőítette az amerikaiak elleni öngyilkos merényletek elkövetőit. 1998. február 23-án az Al-Kudsz al-Arabi Londonban megjelenő száma nyilvánosságra hozta a Zsidók és Keresztesek Ellen Harcoló Nemzetközi Iszlám Dzsihad Front kiáltványát⁴¹, amely felszólított minden hithű moszlimot, hogy „ölje az amerikaiakat és prédálja fel javaikat mindenütt ...”, mert szent iszlám területeket tartanak megszállva, irtóháborút folytatnak az iraki nép ellen, kiszolgálják és védelmezik a zsidó törpeállamot, és fel kívánják darabolni az arab világ jelentősebb hatalmait. A harc végső célja a Jeruzsálem és Mekka felszabadítása, a zsidó állam és az USA-val szövetséges arab rendszerek megsemmisítése. A kiáltványt Oszama bin Laden, harcostársa, Ayman al Zawahiri, az egyiptomi orvos, valamint pakisztáni és afgán dzsihad vezetők írták alá. Egy valamivel későbbi interjújában bin Laden kijelentette: az amerikaiak a világ legaljasabb tolvajai és terroristái, ezért a moszlimok számára akár egyetlen amerikai katona elpusztítása minden másnál fontosabb lehet, de a civilek is célpontnak minősülnek. Elismerte felelősségét amerikai érdekeltségek ellen korábban elkövetett nagyszabású merényletekért, és kijelentette, hogy a „harc hamarosan amerikai földjére fog áttevődni”.⁴² A kiáltvány komolysága 2001. szeptember 11-én vált világossá.

Az iszlám térhódítása az euro-atlanti térben

Az elmúlt évtizedek kemény mutatókkal mérhető társadalmi folyamatai jelzik, hogy az iszlám belső társadalmi problémává vált az euro-atlanti világban is. Az Európai Unió ma képtelen integrálni, még kevésbé asszimilálni a rohamosan gyarapodó iszlám kisebbséget. Ma már komolyan felvetődik a lehetőség, hogy Európa a 21. század végére moszlim többségűvé válhat, egyesek máris *Eurábiáról* beszélnek. Az ezzel kapcsolatos szorongást jelzik az iszlám kisebbség ügyeivel, pl. a francia iskolákban megtiltott fejkendővel vagy Törökország uniós csatlakozásával kapcsolatos viták. Az Európai Unió 15 tagállamában a 2004-es bővítést megelőzően élő 15,2 milliós, más becslések szerint 20 milliós moszlim lakosság az össznépeség 4%-át adta. Törökország legkorábban 2015 körül esedékes csatlakozásával ez az arány 15%-ra emelkedhet. Eközben Európa előregedő társadalmainak lélekszáma az ENSZ becslése szerint a 2000. évi 728 millióról 2050-re 630 millióra, vagyis 100 millióval csökken. A moszlim kisebbség átlagéletkora jóval alacsonyabb, születési arányszámai jóval magasabbak az európai őslakosságénál. Európa nem moszlim népessége 2015-re várhatóan 3,5%-kal csökken, míg a moszlim kisebbség lélekszáma várhatóan megduplázódik.

A trendet tovább erősítheti az iszlám növekvő szellemi vonzereje az Európában egyre hanyatló kereszténységgel szemben. A Gallup Intézet ezredfordulós felmérése szerint a nyugat-európaiak 48%-a, a kelet-európaiak 44%-a sohasem járt templomban. Az olaszok, írek, spanyolok és kelet-európaiak körülbelül harmada rendszeres vallásgyakorló, viszont a skandináv lakosság fele elutasítja a vallást. Ezzel szemben az USA lakosságának 62%-a kifejezetten hisz Istenben.

Európába évente mintegy 900.000 – jobbára - moszlim bevándorló érkezik a Közép- és Közél-Keletről valamint Észak-Afrikából. Ez fenntartja ugyan Európa 1995. évi népességi szintjét, azonban további félmillió bevándorló kellene a munkaképes korú népesség fenntartásához. Törökország uniós csatlakozásának megakadályozásáról beszélni már politikailag sem szalonképes, hiszen ez felgerjesztené az Európában élő moszlimok, főként a német területeken élő törökök haragját⁴³, de kihívná az Unióban erős pozíciókkal rendelkező liberális értelmiség támadását is.

Moszlim népesség Nyugat-Európa országaiban

Ország	1982 millió fő	2003 millió fő
<i>Egyesült Királyság</i>	1,25	1,6
<i>Franciaország</i>	2,5	5
<i>Spanyolország</i>	0,12	1
<i>Belgium</i>	0,35	0,36
<i>Luxemburg</i>	0	0,06
<i>Németország</i>	1,8	4
<i>Olaszország</i>	0,12	1
<i>Ausztria</i>	0,08	0,3
<i>Görögország</i>	0,16	0,45
<i>Dánia</i>	0,03	0,16
<i>Hollandia</i>	0,4	0,9
<i>Svédország</i>	0,03	0,35
Összesen	6,84	15,18

A moszlim kisebbség életterének, kulturális jelenlétének bővülése jól érzékelhető Franciaország, Németország, Nagy-Britannia nagyvárosainak társadalmi és kulturális életében. Az új gettóban drasztikusan emelkednek a munkanélküliség és bűnözés mutatói, lesilányul az oktatás, felbukkannak a radikalizmusra fogékony rétegek. Ha elméletileg elfogadjuk is, hogy a szélsőséges iszlámra csupán a moszlim népesség kisebbsége hajlik, látni való, hogy ez a réteg éppen a szellemileg és gyakorlatilag legtevékenyebb, legmobilabb csoport, amely képes európai radikális iszlám identitást teremteni a maga számára, illetve a mérsékelt euro-iszlámot radikális irányba terelni.⁴⁴ A demográfiai átstrukturálódás azonban nem csak az USA-t és Oroszországot is érinti.

Az USA-ban a 90-es években mintegy 5 millió, az ezredforduló körül már 6-7 millió moszlim élt.⁴⁵ Az iszlám a leggyorsabban terjedő vallás, híveinek száma az utóbbi 10 éven 110%-kal nőtt, azaz ugyanolyan mértékben, mint a vallástalanoké.⁴⁶ Az USA-ban élő moszlimok részben bevándorlók, részben konvertiták, illetve e két csoport utódai. 80%-uk 65 év alatti, átlagos 5 fős háztartásnagyságuk az országos átlag kétszerese. Többségük nagyvárosokban él, egyedül Chicagónak félmillió moszlim lakosa van. A moszlimok felét afro-amerikai kitértek adják.⁴⁷ Kiemelkedő körökben a munkanélküliség és a bűnözés. A börtönbüntetésre ítélték 30%-a fogva tartás idején iszlám hitre tér, kapcsolatba kerül iszlám karitatív szervezetekkel, de a szabadulást követően tömeges a lemorzsolódás is. Az utóbbi 20 évben a – főként libanoni, szír, egyiptomi, palesztin iraki és jemeni - arabok száma az 1980-as 610 ezerről 1,2 millióra emelkedett, arányuk a teljes moszlim lakosságban 12-15%. Az arab eredetűek főként Kalifornia, New York, Michigan, New Jersey és Florida államban koncentrálnak. Javarészüket kvalifikált munkát végez. A moszlim családok évi 50 ezer dollár átlagjövedelme nem tér el az átlagtól, de a jövedelmi kategóriák alsó szintjén 30 ezer dollárral az afro-amerikaiak, felső rétegeiben az országos átlagot messze meghaladó 70 ezer dollárral az arabok foglalnak helyet.⁴⁸ Őket csak a zsidók előzik meg jövedelmi téren. Ez rámutat az arab bevándorlók relatíve magas képzettségére és a kibocsátó országok modernizációjának előrehaladott szintjére, de a koncepciózus amerikai és a koncepciótlan európai bevándorlás-

politika eredményeinek különbségeire is. A moszlim közösség közel 3000 vallási létesítménnyel, 200 egész napos és 500 vasárnapi iskolával valamint 6 vallási főiskolával rendelkezik. A rendszeres hitéletéről nincsenek megbízható adatok, de önmagáért beszél, hogy civil szervezeteik javára évi 100 millió dollár gyűlik össze évente.⁴⁹ A radikális törekvések erőteljesen érvényesülnek az értelmiség és a szegénységi szinten élő 35 milliós afro-amerikai körében.

A 90-es évek elejétől hozzáférhető népesedési adatok szerint az Orosz Föderáció népessége a SZU széthullását követő évtizedben 3 millióval csökkent. Míg az iszlám területeken a születésszám ötszöröse a halálozásnak, az orosz népesség rohamosan öregszik, halálozása háromszorosa a születések számának.⁵⁰ (Rohamosan nő a válások és abortuszok valamint a droghasználók száma. A mintegy 1 millió HIV fertőzöthöz évi 50 ezer új fertőzött csatlakozik.).⁵¹ A 2002-es népszámlálás szerint Oroszországban élő 14,5 millió, - valójában közel 20 millió - moszlim az összlakosság 10-15%-át teszi ki. A rendszeres vallásgyakorlók összességének mintegy negyede moszlim. Az ötezer mecset mellett számtalan imaház, medresz, több mint száz iszlám főiskola működik. A több évtizedes orosz politikai hanyatlás ellenpontjaként a volt SZU déli területein nagyszabású iszlám reneszánsz zajlik. Az iszlám már a 1980-as években a második legnépesebb, 50 milliós népességet átfogó vallási kultúra volt a Szovjetunióban. Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizia, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán függetlenné válásával egy stratégiai jelentőségű területen közel 60 milliós rokon nyelvű népesség, a FÁK 280 milliós népességének negyede⁵² csatlakozott vissza a moszlim világhoz. Az orosz városokban, a Krímben, a középső Volga-vidéken és a Kaukázusban széles moszlim tömbök maradtak fenn. Moszkvában 1991-től működik az Iszlám Kulturális Központ, Dagesztánban az Ash-Shafii Iszlám Intézet, mindkettő oktatással és kutatással foglalkozik.⁵³ 1995-ben újraalapították a világháború előtt feloszlott Oroszországi Moszlim Uniót, politikai szervezete a NUR (Összoroszági Moszlim Polgári Mozgalom) főként a moszlimok jogvédelmével foglalkozik. A döntően szunnita oroszországi moszlimok a liberális individualista khanafizmus⁵⁴ vagy a mérsékelt euro-izlám felé tájékozódnak, de terjed az iszlám misztikus (szufi) és radikális vahabi irányzata is. A legerősebb iszlám politikai befolyás a 100 ezres vahabi közösségnek⁵⁵ otthont adó Dagesztánban mutatkozik, amely a fundamentalizmusnak prominens vezetőket adott. Akhmedkádi Akhtajev, az 1992-ben Szaratovban létrejött Iszlám Újjászületés Párt emírje valamint Bagaudín sejk, a csecsen Sámil Bászajev támogatója észak-kaukázusi iszlám állam megvalósítását tüzték ki célul. A radikális iszlám megfékezésére Moszkva jelentős pénzt és katonai segítséget nyújt az új államok pártvezetőkből lett szekularista vezetőinek, túri sokszor áldatlan tevékenységüket. A politikai iszlám megizmosodását valamint a régióban zajló hatalmi rivalizálást jelzi a Kirgizisztánban, Tádzsikisztánban, Üzbegisztánban tapasztalható instabilitás.

A politikai iszlám lehetőségeinek kiszélesedése 20. század végén

A globalizáció, főként a 80-as évek kommunikációs robbanása kitérítette a radikális iszlám és fegyveres szervezeteinek szervezési, finanszírozási, logisztikai lehetőségeit. A Pakisztán, Irán és Szudán által a terrrorszervezeteknek nyújtott segítség semmiképpen nem alapozott volna meg olyan mérvű fejlődést, mint amely bekövetkezett. Az iráni támogatás és befolyása csupán a militáns siita szervezetek, a Hezbollah, az Iszlám Dzsihad, kisebb mértékben a Hamasz Izrael-ellenes tevékenységére korlátozódott. A harcoló iszlám előretörését elsősorban az az anyagi támogatás segítette, amelyet az USA az afganisztáni szovjet beavatkozás ellen harcoló haduraknak és háttérszervezeteiknek nyújtott. A világszerte számtalan katonai kiskonfliktusból, a szovjet blokk széthullásakor „privatizált” tartalékokból, avult állományok selejtezéséből származó orosz, amerikai és kínai fegyverzet tömeges piacra kerülése túlkínálatot és árdömpinget eredményezett a fegyverpiacon, a helyi piacok

felélénkölése ellenőrizhetetlenné tette a kereskedelmet. Ma a militáns csoportok fegyvervásárlásai főként helyi forrásból történnek. Az információs technológiák átalakulásával megteremtődött a globális hálózati adatközlés, a finanszírozási források azonnali célirányos allokációjának és árcsoportosításának lehetősége. Két és fél évtized alatt az atlanti világban nagy létszámú, politikailag tudatos iszlám közösség keletkezett, amelynek jelentős része az óhazával folytatott gazdasági kapcsolatokból, többek közt illegális árúk forgalmazásából és hasonló transzferekből él, és bázist nyújt konspiratív tevékenységekhez. A Nyugat országai az iszlám kártyát ingujjukba dugva a 90-es évek végéig támogatást nyújtottak szélsőségeseknek, számos üldözött iszlám radikális kapott menedéket Európában, a legtöbben Nagy-Britanniában. A 1970 és 1990 közötti időszak amerikai és európai baloldali mozgalmi az antiglobalista mozgalmakban folytatódnak, és potenciális szövetségesként kínálkoznak a moszlim globalizmus-ellenesség számára. A baloldali terrorcsoportok korábban szoros kapcsolatban álltak moszlim szervezetekkel, egyes tagjaik csatlakoztak ezekhez, az ETA és IRA menekülési útvonalairól, logisztikájáról is részben iszlám szervezetek gondoskodtak. Az európai új-nacionalista mozgalmak újabb kapcsolódási pontot kínálhatnak a harcoló iszlám számára. A 90-es évek közepére tehát megteremtődtek a harcosok, eszmék, források gyors cirkulációjának feltételei, technikailag lehetővé vált, hogy az irreguláris hadszervezetek a világ bármely pontján maximális hatékonysággal és minimális veszteségekkel csaphassanak le. Ugyanakkor az elhárító mechanizmusok szervezeten nem álltak rendelkezésre vagy felkészületlenek voltak. A nemzetközi közvélemény szemében – ne becsüljük le ennek szerepét! - az USA elvesztette korábbi szabadságvédelmező funkcióját. A globalizálódás technikai eredményeivel a hatalom érvényesítésének újabb lehetőségei nyíltak meg egyének és csoportok számára az állammal szemben: a hatalom tendenciaszerű privatizálása a terrorizmus formájában a háború privatizálásának lehetőségét jelentette. A harcoló iszlám 2001. szeptember 11-én a média-globalitás időszakába lépett.

Az új vezér

A 90-es évek közepére az iszlám megújítási mozgalom és a hozzá kötődő harcias csoportok világszerte olyan sűrű szövetségévé váltak, hogy szükségszerűen jelent meg az ezek összefogására hivatott karizmatikus vezető. Az utolsó nagy öregek meghaltak vagy háttérbe szorultak. Khomeini ajatollah 1989. június 2-án elhunyt, a regionális célokért küzdő Jasszer Arafat erkölcsi tekintélyét kikezdték a belharcok, kompromisszumok, sikertelenségek. A kialakult vákuum szinte „hívta” az új vezért. Oszama bin Ladent elhivatottság-tudata, könyörtelen céltudatossága, anyagiak iránti közömbössége, aszkézise, szervezői-vezetői tehetsége, széles kapcsolatrendszere, kiemelkedő médiatulajdonságai olyan megváltófigurává tehetik, illetve tették, aki egy sorba állítható a 20. századi európai totalitarizmusok legjelentősebb vezetőivel. A személye és tevékenysége körül kialakult kultusz bizonyossá teszi, hogy öröksége halála után is követőkre talál majd.

Az afganisztáni háborúk tíz éve alatt 1979 és 1989 között az iszlám harcosok legfontosabb kiképzési periódusának bizonyult. Moszlim ifjak százai érkeztek önkéntesként, hogy részt vegyenek az oroszok elleni szent háborúban, közöttük az akkor 23 éves gazdag szaúdi család sarja, Oszama bin Laden. A vékony termetű fiatalember otthon végezte az egyetemet, szellemi útravalóját nem utolsó sorban al-Qutb írásai jelentették. Kitűnt vallási műveltségével és a harc céljaira nyújtott nagyvonalú adományaival. Megértette az afganisztáni harcok lehetséges jövőbeli jelentőségét, ezért világméretű pénzügyi és személyi hálózat megszervezéséhez látott. Az „Aranylánc” néven ismert nemzetközi adománygyűjtésből befolyt sok millió dollár karitatív és civil szervezetek közbejöttével finanszírozta a mudzsahid seregek fegyverzetét, utánpótlását. A palesztin Abdullah Azzam az általa megszervezett MAK⁵⁶ szolgáltató iroda segítségével végzett toborzásokat. A szaúdiak

és az USA a pakisztáni katonai titkosszolgálat segítségével több billió dollár értékű pénzt, technikát, és hadianyagot investált az afgán ellenállás támogatásába. Az amerikai fegyverzet „kifutó modelljei” a zsákmányolt szovjet hadfelszereléssel együtt még ma hadrendben állnak, egyszerűségükkel bizonyos fölényt biztosítanak a szupermodern haditechnikákkal szemben.

1988-ban az SZU végül kivonta csapatait Afganisztánból. A javarész bin Laden által kiépített szervezet azonban nem bomlott fel, belőle alakult meg a folytatódó szent háború főparancsnoksága, az al-Kaida. Emírje bin Laden lett, legfelső tanácsa pedig közvetlen munkatársaiból került ki. A szervezet kiépített parancsnoki, katonai, felderítő, politikai, pénzügyi és média osztályokkal rendelkezik. A vezetésért folyó rivalizálásból az Izrael elleni harcot szorgalmazó Abdullah Azzam halálával bin Laden és a mögötte álló Amerika-ellenes egyiptomi szárny került ki győztesen.

Amikor 1989-ben Szudánban az Iszlám Front bekerült a kormányba, bin Laden stábja Szudánba tette át főhadiszállását. Miután az első iraki háborúba való beavatkozási kísérlete kudarcot vallott, elveszette szaúdi állampolgárságát, javait zárolták, maga is Szudánba költözött, újjászervezte vállalkozásait, megerősítette szervezetét. Képviselői vállalatok és civil szervezetek képviselőiként megjelentek Kínában, Malajziában, a Fülöp-szigeteken, Pakisztánban, Indonéziában, a volt Szovjetunió moszlim területein, Boszniában és Horvátországban. A MAK irodán és a brooklyni székhelyű, de országosan tevékenykedő al-Khifa alapítványon keresztül befolyásuk kiterjedt az USA-ra is, megnyerték több, korábban a CIA szolgálatában álló emigráns egyiptomi tiszt támogatását. Az USA elleni akciók tervezése már a 90-es évek elején megkezdődött. Amikor 1992 végén amerikai csapatok vonultak be Szomáliába, bombák robbantak az átvonulók jemeni szállodáiban, a békefenntartó küldetés pedig csúfos kudarcba fulladt. Ezt számos merénylet követte Szaúd-Arábiában és másutt, amelyek a bin Laden Iszlám Világhadseregének számlájára írhatóak. Személye olyan súlyossá és fenyegetővé vált, hogy különféle merényletek elkövetői alaptalanul is egyre szívesebben hivatkoztak a vele való kapcsolatra. Külön említésre méltó a WTC elleni bombatámadás 1993-ban, a Csendes-óceán felett 12 repülőgép egyidejű felrobbantására irányuló manilai merényletkísérlet, valamint a Mubarak elleni Etiópiában elkövetett merénylet 1995-ben. Bin Laden 1996 májusában visszatért Afganisztánba, ahol szövetségre lépett a tálibokkal és stabilizálta megrendült pénzügyi helyzetét. Az 1998. augusztusában az USA kenyai és tanzániai követségei ellen elkövetett egyidejű bombamerényletek után a megtorlástól tartva elhagyta Kandahárt, és kíséretével elrejtőzött az afgán hegyekben.⁵⁷ Véres művére a 2001. szeptember 11-edikén a New York-i ikertornyok elleni merénylet tette fel a koronát.

A szürke háború

A szeptember 11-én beköszöntő újfajta, globalizált terrorizmus végleg nyilvánvalóvá tette a korábban lopakodó irányváltást az USA kül- és biztonságpolitikájában, megerősítette bizonytalanok küldetéstudatát. A nemzetközi terrorizmussal való ilyenfajta konfrontáció korábban csak a szórakoztatóipar képzeletében és a titkosszolgálatok sötét sejtelmeiben létezett. A sors fintora, hogy a terrortámadás alig néhány hónappal az után következett be, hogy egy szenátusi bizottság felhívta a figyelmet a krízismenedzsment hiányosságaira, a polgári lakosság sebezhetőségére és benyújtotta az új nemzetbiztonsági stratégiára vonatkozó javaslatait.⁵⁸ A hidegháború ellátórendszerei, miközben saját szerepük átértékelésével voltak elfoglaltak, hirtelen bizonytalan helyzetben találták magukat, korábbi eszköztáruk elavulttá vált: a terrorizmus elleni háborúnak nincs definiálható kezdete és vége, nem alkalmazhatóak a katonai egyensúly és elrettentés megszokott eszközei, értéktelen a reguláris katonai fölény az erkölcsi kategóriákon kívül álló irreguláris harcosokkal szemben, akik számára a megtorlóakciók csak további megerősítést jelentenek. A terrorizmust nem lehet katonailag kiegyenlíteni vagy legyőzni, a *szürke háborúban* nincsenek frontok, hadseregek, szabályok,

az új ellenfél a teljes megsemmisítésre törekszik, és nem riad vissza a tömegpusztító fegyverek alkalmazásától. A „szürke háború” legfontosabb eszköze a válságrégiók társadalmi viszonyainak stabilizálása, konfliktuskezelés, a gazdasági és társadalmi modernizáció támogatása: ezt a leckét azonban az amerikai kormányzat nem értette meg.

Első reakcióként a Bush-kormányzat széles krízis-menedzsmentet épített ki, rendbe hozta az elhanyagolt polgári védelmet, újra témává tette az ABC fegyverek előrejelzését és elhárítását, nemzetközi közmegegyezésre törekedett a terrorhálózatok felderítése, a fegyverek, technológiák és pénzek áramlásának ellenőrzése érdekében. Amikor a közelebről nem definiált nemzetközi terrorizmus elleni harcot hirdetett meg politikája új szervező elveként, a pillanatnyi közhangulatra támaszkova és a szabadságjogok miatt aggodalmaskodók tiltakozását figyelmen kívül hagyva lényegében bármilyen intézkedésre felhatalmazta önmagát és szövetségeseit belföldön és külföldön. Ehhez kezdetben sikerült megnyerni az ENSZ és a NATO támogatását is. Az USA-ban az egy évtizedes új izolacionizmus, a 'privatizált külpolitika' helyébe visszatért a külpolitika primátusa.⁵⁹

Bush elnök 2002. január 29-ei beszéde új „szent szövetség” létrehozását sürgette Oroszország, Kína és India részvételével azok ellen, akiket saját népeik nyilvánvalóan forradalmárnak, egy civilizációs, nemzeti és szellemi forradalom képviselőinek tekintenek. Ezt a forradalmi iszlám magától értetődően az iszlám, illetve az iszlám megújulás elleni világméretű hadüzenetnek fogta fel, hiszen a beszéd áttételes üzenete az volt, hogy az USA szövetségeseit is felhatalmazza az iszlám elleni fellépésre. Condoleezza Rice megfogalmazásában: "Szeptember 11. és az azt követő időszak láthatóvá tette a káosz és a rend hatalmai közötti szakadékot, (...) a világ valamennyi nagyobb hatalma egyértelműen a választóvonal azonos oldalán áll, és ennek megfelelően fog cselekedni".⁶⁰ Ez a szent szövetségi szellem vezetett el az átgondolatlan afganisztáni beavatkozáshoz és az iraki háborúhoz, amely ellen 2003. márciusának első napjaiban az Iszlám Konferencia Szervezetének 57 tagországa tiltakozott.

Summa summarum ...

Az iszlám világ illetve a harmadik világ által megfogalmazott érdekekkel és szükségletekkel való nyílt szembefordulás, az egyenrangú partneri kapcsolatok építésének elutasítása csak az iszlám forradalom további radikalizálódását, és újabb forradalmi mozgalmak kialakulását vonhatja maga után. Az Irakban elszabadult terrorista ellenállás, a madridi és londoni robbantás-sorozatok és a számtalan, még idejében leleplezett merényletkísérlet világszerte arra utal, hogy jelenleg olyan háború felé sodródunk, amelyben nem lehet győzni, nem lehet vereséget szenvedni, de nem lehet békét kötni sem.

A Szerző a történelemtudomány kandidátusa, az Országos Kriminológiai Intézet tudományos főmunkatársa

Jegyzetek

¹ V. ö. Póczik Sz.: A nemzetközi terrorizmus historikus és makro-szociológiai feltételeinek kialakulása. http://www.okri.hu/index.php?menu=uj_kutat_nemzetkozi, Uő.: A nemzetközi terrorizmus főbb összetevőiről. Magyar Tudomány. (Megjelenés előtt).

² Hoogvelt, A.: Globalization and the Postcolonial World. The New Political Economy of Development, MacMillan, London 1997 & John Hopkins Univ. Press. 2001.

³ Németh P.: Az iszlám. Iskolakultúra-könyvek 10. Pécs, 2001. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/nemethp.html>, Ld. Az iszlám fundamentalizmusa c. fejezet.

⁴ Ld. Segesváry V.: Civilizációk dialógusa. Bevezetés a civilizációk tanulmányozásába. Mikes International. Hága, 2004. 1-8. o. Ld. még: Appeal of the UN organizations in favor of a dialogue among civilizations. Resolution adopted by the General Assembly at its 53rd session on the 4th Nov. 1998, valamint Tehran

declaration on dialogue among civilizations - Islamic symposium on dialogue among civilizations, Teheran, 3-5. May 1999

⁵ Dong-Joo, J.: The Rise of Political Islam: Factors and Issues, December, 1998.

<http://djoo.cafe24.com/Old/en/main.htm?PHPSESSID=dc62d98cbeabf20458157a2822f4aeac>

⁶ Al-Banna, H.: Between Yesterday and Today. <http://www.ymofmd.com/books/byat/> és Loboda, Luke: The Thought of Sayyid Qutb: Radical Islam's Philosophical Foundations,

<http://www.ashbrook.org/publicat/thesis/loboda/home.html>

⁷ Zhang, X.: Re-understanding Islamic Fundamentalism, Korean Journal of the Middle East Studies, No. 16. 1995

⁸ Lewis, B.: Az iszlám válsága. Európa Könyvkiadó Budapest, 2004. vö. 11. és köv. old.

⁹ Lewis, B. i.m. vö. 2. fej. 58-78. o.

¹⁰ Khashan, H.: The New World Order and the Tempo of Militant Islam, British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 24, No. 1, May 1997.

¹¹ Hoogvelt i.m.

¹² Zhang, X. i. m.

¹³ Khashan, Hilal: i.m.

¹⁴ A helyzetre bizonyos értelemben rá illik Dahrendorf „Stoss in die Modernität” kifejezése. Vö. Dahrendorf, Ralf: Gesellschaft und Demokratie in Deutschland. München 1965. 437. és köv. old. Ld. még uő: Konflikt und Freiheit. München 1972.

¹⁵ Naguib Mahfouz és Farag Foda egyiptomi írók, előbbi 1988-ban irodalmi Nobel-díjas. Behatóan foglalkoztak az arab-zsidó konfliktussal. Utóbbit 1993-ban Kairóban meggyilkolták. Ld. Najjar, F. M.: Islamic Fundamentalism and the Intellectuals: the Case of Naguib Mahfouz, British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 25, No. 1, May 1998.

¹⁶ Schenck, G. v.: Die Angst des Westens vor dem Islam. Die Neue Gesellschaft - Frankfurter Hefte 11. 1994. 1028-1035. o. <http://www.c3.hu/~prophil/profi021/guntram.html>

¹⁷ V. ö. Akyol, M.: Anti-Terrorism Resources. www.freemuslims.org/document.php?id=46

¹⁸ Bediüzzeman Said Nursi (1877-1960) befolyásos 20. századi török gondolkodó, a török nacionalizmus és az iszlám szintézisét, a kereszténységgel való összefogás szükségességét hangsúlyozta a kommunizmussal szemben. Tanítványa, a korábban mérsékelt radikális Fethullah Gülen a keresztény–iszlám együttműködés pártolója volt, radikalizálódása miatt azonban emigrálni kényszerült. 1999. óta az USA-ban él.

¹⁹ V. ö. Fodor P.: Az iszlám a mai Törökországban: Fethullah Gülen mozgalma. Előadás a Történelemtanárok 13. Országos Konferenciáján. 2003. október 04. <http://www.tte.hu/?page=konf&id=45&archiv=&ev=>

²⁰ Ld. Póczik Sz.: Nemzetközi migráció és mobilitás társadalmi és biztonsági kockázatai. Előadás az „Emberkereskedelem jelensége és a megelőzésére irányuló interszektoralis fellépés” című tudományos konferencián. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest 2004. november 10-11. Kézirat.

²¹ Akyol, M. i.m.

²² Kovácsy T.: Szadat halála, Beszélő, 1999. 1. szám. <http://beszelo.c3.hu/99/01/11kovac.htm>

²³ Ld. Litvak, M.: The Islamization of the Palestinian-Israeli Conflict: The Case of Hamas, Middle Eastern Studies, Vol. 34, No. 1, January 1998. <http://www.golem.net/PhpWiki/index.php/IslamizationOfConflict>

²⁴ A Hamasz Kartája (Mithaq harakat al-muqawama al-islamiyya - Filastin (Hamas). 1988. 9. és 15. cikk.

²⁵ Litvak, M.: The Islamization of Palestinian Identity: The Case of Hamas, Nationalism and Ethnic Politics, Winter 1996. 500-522. old. <http://www.dayan.org/d&a-hamas-litvak.htm>

²⁶ Korán 3:67

²⁷ United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East

²⁸ Ld. Morris, B.: The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited. Cambridge Middle East Studies. Cambridge Univ. Press 2004

²⁹ Ld. Finkelstein, N. G.: The Holocaust Industry. Reflections on the exploitation of Jewish suffering. Verso, London-New York 2000.

³⁰ Névtelen szerző: Is Israel a threat to world peace?

<http://www.israelipalestinianprocon.org/bin/procon/procon.cgi?database=5-B-Sub-Q1.db&command=viewone&op=t&id=11&rnd=653.7006717709104>

³¹ Joffe, J.: Egy Izrael nélküli világ. Szombat. 2005. április.

<http://www.szombat.com/index.php?module=articles&func=display&aid=90>

³² Cairo Declaration The international meeting organized by the Egyptian Popular Campaign to Confront U.S Aggression was convened in Cairo on December 18 and 19 to launch the International Campaign.

http://www.nejtilkrig.dk/docs/internat/20021219_cairo-declaration.htm#topp

³³ Kovács, A.: The lost contract. Europe and her Jews (or vice-versa). Szombat. Special Issue - English.

<http://www.szombat.com/index.php?module=articles&func=display&ptid=1&aid=16&>

- ³⁴ Cooperation Council for the Arab States of the Gulf (Szaud-Arábia, Bahrein, Egyesült Arab Emírségek, Katar, Kuvait, Omán).
- ³⁵ Hoogvelt i.m.
- ³⁶ Ld. Segesváry V.: A terrorizmus elleni háború. Valóság 2002. 8. szám.
<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=37&lap=6>
- ³⁷ Huntington, S. P.: The Clash of Civilizations? c. cikke a Foreign Affairs, Summer 1993 számában jelent meg első változatában. <http://www.alamut.com/subj/economics/misc/clash.html> vagy <http://www.foreignaffairs.org/19930601faessay5188/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations.html>. Ld. még uő.: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, Touchstone Books London, 1996. A könyv éppen akkor jelent meg, amikor arra a hidegháborús ideológia pótlása szempontjából a legnagyobb szükség volt.
vagy <http://www.foreignaffairs.org/19930601faessay5188/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations.html>
- ³⁸ Fukuyama, F.: Az az iszlám, amelyik gyűlöli a Nyugatot. Élet és Irodalom 2002. 46. éf. 02. szám.
<http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0202&article=2002-1230-0019-00JEMY>
- ³⁹ Huntington, S.: A civilizációk harca megkezdődött. Élet és Irodalom 2002. 46. éf. 02. szám.
<http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0202&article=2002-1230-0017-41DDDH>
- ⁴⁰ A kritikákról összefoglalóan Zhang, X. i.m.
- ⁴¹ Al-Kudsz al-Arabi, London, 1998. 02. 23. Idézi Lewis, Bernard: i. m. 17-20. o.
- ⁴² Kean, Th. – Hamilton, L. (et. al.), i. e. The National Commission on Terrorist Attacks: The 9/11 Commission Report. 48. old. <http://www.9-11commission.gov/report/index.htm>
- ⁴³ Ferguson, N.: The Widening Atlantic. The Atlantic Monthly, January / February 2005
http://www.europeer.hu/vilag/sajtoszemle0501.html#_ftn1
- ⁴⁴ Névtelen Szerző: A Muslim Europe? The Atlantic Monthly, January / February 2005,
<http://www.europeer.hu/vilag/sajtoszemle0501.html>,
- ⁴⁵ Ld. Numan, F. H. The Muslim Population in the US. December 1992,
http://www.islam101.com/history/population2_usa.html. A főként az amerikai zsidó lakosság nagyságrendjének mérésére irányuló kutatás ugyanekkor csak 3 millió moszlimot mutatott ki. (Kosmin, Barry and Lachman, Seymour: One Nation Under God: Religion in Contemporary American Society; Harmony Books, New York 1993, 88-93. old.) Az ezredfordulás adatahoz ld. Mujahid, A. M.: Muslims in America: Profile 2001.
<http://www.soundvision.com/info/yearinreview/2001/profile.asp>
- ⁴⁶ ARIS - American Religious Identity Survey 2001. http://www.gc.cuny.edu/studies/aris_index.htm
- ⁴⁷ A bevándorló és kitért amerikai népesség arányáról szintén különféle becslések vannak forgalomban. Egyes kutatók a bevándorlók és utódaik arányát 60% körülire teszik. Vö. Haddad, Y. - Lummis, A. T.: Islamic Values in the United States. New York. Oxford Press, 1987. 3. és köv. old.
- ⁴⁸ U.S. Census Bureau 2003. évi becslési adatai szerint.
http://factfinder.census.gov/servlet/ACSSAFFacts?_event=&geo_id=01000US&_geoContext=01000US&_street=&_county=&_cityTown=&_state=&_zip=&_lang=en&_sse=on&ActiveGeoDiv=&_useEV=&pctxt=fph&pgsI=010
- ⁴⁹ Mujahid, A. M. i.m.
- ⁵⁰ Gál T.: Oroszország demográfiai katasztrófa előtt? http://www.europeer.hu/vilag/orosz_demografia.html
- ⁵¹ Wiesenecker, E. – Benn, Ch.: Hintergrundinformationen zu HIV/Aids in der Russischen Föderation, 25. Mai 2004, http://www.elm-mission.net/deutsch/arbeitsgebiete/gus/nachrichten/aids_gus2004.html
- ⁵² Pravda on-line. 2004-02-09. <http://newsfromrussia.com/world/2004/02/09/52197.html>
- ⁵³ Rauf, A.: Islam in Russia. <http://www.themodernreligion.com/convert/russia.html>
- ⁵⁴ Aghzam imám († 767), a Fikh al-akbar (A törvényhozás nagykönyve) c. alapvető mű szerzőjének nevéhez kötődő iszlám jogértelmezési irányzat.
- ⁵⁵ Malasenko, A.: Az iszlám tényező Oroszországban. <http://www.neweuropereview.com/Hungarian/hungarian-malashenko.cfm>
- ⁵⁶ Mektab al Kidmat - MAK
- ⁵⁷ Kean, Thomas – Hamilton, Lee (et. al.), i. e. The National Commission on Terrorist Attacks: The 9/11 Commission Report. <http://www.9-11commission.gov/report/index.htm>, 47-70. old.
- ⁵⁸ Hart, G. – Rudman, W. B. (et. al.): The Phase III Report Of The U.S. Commission On National Security/21st Century. Draft Final Report, Washington, D. C. January 31, 2001.
<http://www.rense.com/general10/roadmap.htm>
- ⁵⁹ Kreft, H.: Vom Kalten zum "Grauen Krieg" - Paradigmenwechsel in der amerikanischen Außenpolitik. Aus Politik und Zeitgeschichte – Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B25/2002.
http://www.bpb.de/themen/C7VNKF,5,0,Vom_Kalten_zum_Grauen_Krieg_Paradigmenwechsel_in_der_amerikanischen_Au%DFenpolitik.html

⁶⁰ Rice, C.: The War on Terrorism and the Bush Administration's Foreign Policy, 2002. április 29-én a John Hopkins Egyetemen (Washington DC) elhangzott beszéd.
<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/04/20020429-9.html>